

Галина Петрович,

аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Galyna Petrovych,

postgraduate student,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
galyna4224@gmail.com

УДК 37.016:81-053.5(23.0)

ПРОБЛЕМА ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі збагачення словника молодших школярів. Розглянуто наукові дослідження вітчизняних мовознавців щодо збагачення словникового запасу учнів. Висвітлено погляди окремих лінгвістів щодо використання у школі діалектної лексики.

З'ясовано, що система словникової роботи в початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів.

У статті доведено, що невід'ємною частиною словникової роботи в школах Карпатського регіону, де мовлення мешканців перебуває під впливом діалектного середовища, є робота над діалектизмами.

Автором запропоновано ефективні шляхи збагачення словника молодших школярів у процесі опрацювання лексичних діалектизмів.

Наголошується на важливості вивчення мови художньої літератури, під час опрацювання якої школярі переконуються, що народна мова є джерелом поповнення літератури і надає мові образності та національного колориту.

Автор стверджує, що дана система роботи над діалектизмами сприяє засвоєнню учнями літературної норми вживання слів, розширює кругозір дітей, розвиває зацікавленість до вивчення мови, історії, звичаїв, побуту українського народу та виховує любов до краси рідного слова.

Ключові слова: збагачення словника, діалектні слова, діалектизми, літературна мова.

THE PROBLEM OF ENRICHMENT OF THE ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN'S VOCABULARY IN THE CONDITIONS OF MOUNTAIN SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the problem of enriching the junior pupils' vocabulary. The research of domestic linguists concerning the enrichment of the vocabulary of students in the school are highlighted.

It has been found out that the system of vocabulary work in elementary school is one of the most effective means of enrichment, refinement, activation and development of students' speech. The main directions of the vocabulary work in elementary school and the methods of introducing new words to students are considered.

In the article, it is proved that work on dialecticisms is an integral part of the vocabulary work in schools of the Carpathian region, where the speech of the inhabitants is influenced by the dialectal environment.

The importance of existence of literary and dialectal words in schoolchildren's speech is emphasized. The author believes that the teacher must correct skillfully dialectal mistakes, while teaching pupils to use the dialectal vocabulary of their native land correctly and expediently.

The author proposed effective ways to enrich the vocabulary of junior pupils in the process of studying lexical dialecticisms. The forms diversity of work, in the opinion of the author, will contribute to avoiding speech mistakes due to the influence of native dialects, interest of children, development of cognitive activity, and will raise a respectful attitude to the parent's words.

It is emphasized the importance of studying the language of fiction, in studying which students are convinced that the national language is a source of replenishment of literature and gives the language of imagery and a peculiar national color.

The article states that work on dialecticism should be carried out consistently and systematically, taking into account the age-specific characteristics of children of junior school age.

The author claims that this system of work on dialecticism contributes to assimilating students to the literary norm of using words, expanding the children's horizons, developing an interest in learning the language, history, customs, life of the Ukrainian people and cultivating love for the beauty of the native word.

Keywords: enrichment of the vocabulary, dialectal words, dialecticism, literary language.

ВСТУП

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям, завдяки якому відбувається соціалізація дитини. Саме початкова школа покликана сформулювати у дітей інтерес до краси і мудрості живого слова, його значимості у житті людини. Великі можливості перед школярами Карпатського краю розкриваються в ході роботи над діалектизмами даного регіону. Словникова робота, що побудована на зіставленні діалектних слів та їх літературних відповідників, є одним із найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів Карпатського регіону. Вона сприяє формуванню у школярів високої мовної ерудиції, знайомить учнів з особливостями історичного розвитку і духовної культури краю, розвиває пізнавальні інтереси, виховує у дітей шанобливе ставлення до мови дідів та прадідів, любов до рідного слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку словника дітей досліджувалась у різних напрямках багатьма вченими. Наукові основи словникової роботи розробляли методисти минулого К. Бархін, Ф. Буслаєв, М. Рибнікова, І. Срезневський, К. Ушинський. Великого значення збагаченню словника учнів надавали М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.

Збагачення словника дітей дошкільного віку досліджували: Г. Бавикіна, А. Богуш, А. Іваненко, Н. Кирста, М. Коніна, В. Коник, Н. Луцан, І. Непомняща, О. Лещенко, Ю. Ляховська, Ю. Руденко, Н. Савельєва, Є. Тихеева та ін.

Проблема збагачення словникового запасу дітей молодшого шкільного віку розглядалась науковцями в різних аспектах: у психологічному (Л. Виготський, П. Гальперін, М. Жинкін, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Синиця та ін.), в лінгвістичному (Л. Булаховський, В. Горпинич, І. Ковалик, М. Плющ, В. Русанівський та ін.), психофізіологічному (М. Кольцова, М. Красногорський, І. Павлов та ін.), лінгводидактичному (М. Вашуленко, Т. Рамзаєва, О. Савченко, Т. Потоцька, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.).

Проблемі пошуку ефективних шляхів збагачення словника школярів присвячено низку дисертаційних досліджень, які співзвучні з результатами здійсненого нами дослідження: З. Гирич (збагачення словникового запасу молодших школярів шляхом засвоєння лексики творів дитячої літератури); Т. Лановик (збагачення словникового запасу школярів у процесі роботи над текстом художнього твору); Т. Левченко (збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою); О. Льовушкіної (збагачення словникового запасу молодших школярів засобами етимології); К. Пономарьової (збагачення словника молодших школярів синонімами на уроках української мови); О. Рябової (використання словотвірної аналізи як засобу засвоєння молодшими школярами лексичного значення слова); Н. Чепелюк (збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами) та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ: здійснити аналіз проблеми збагачення словника молодших школярів, які навчаються в гірських школах, та вказати ефективні шляхи її вирішення.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з означеної проблеми, спостереження, дослідження особливостей діалектного середовища Карпатського регіону, обґрунтування методики збагачення словника молодших школярів гірських районів на основі зіставлення літературних та діалектних слів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Численні праці свідчать, що питання успішного розвитку словника учнів належить до одного з пріоритетних у методиці навчання української мови.

Збагачення словника учнів М. Баранов розумів як «такий процес, що проходить під методичним діянням з боку вчителя, внаслідок якого цілеспрямовано поширюється словниковий запас учнів і розвивається виразність та образність їхнього мовлення (засвоюються значення нових слів, фразеологічних зворотів, уточнюються лексичне єднання відомих слів)» [1, с. 9-10].

Проблема збагачення словника дітей знайшла своє відображення у педагогічній спадщині К. Ушинського, який зазначав, що у центрі уваги вчителя має бути розвиток мовлення школярів, зокрема уточнення і поповнення словникового запасу дітей відповідно до норм рідної мови. К. Ушинський наголошував, що вивчення кожного предмета передається дитині, засвоюється нею і виражається завжди у формі слова. Дитина, яка не звикла вдумуватися у смисл слова, погано розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення і не набула навички розпоряджатися ним вільно в усному мовленні, завжди страждатиме від цього, вивчаючи будь-який інший предмет [9, с.326].

Значну увагу розробці методики збагачення словника приділяла у своїх працях Є. Тихеева, яка підкреслювала, що будь-які знання, виражені в слові, мають у своїй основі досвід, тобто сприймання, здобуті суб'єктом із зовнішнього світу. Слушним є висновок науковця, що для того, щоб словник дитини розвивався та збагачувався, дітей треба оточити предметами, які вони можуть розглядати, порівнювати, вивчати в іграх і праці, а результати спостережень відображати в слові. На думку Є. Тихеевої, необхідно створити умови, за яких у дитини з'явилось би бажання і потреба свої враження від предметів і явищ, які вона сприймає, передавати в мовленні [8].

М. Вашуленко джерелом збагачення словника школярів вважає:

- мовленнєве оточення в сім'ї, серед друзів ;
- книги, засоби масової інформації: преса, радіо, телебачення;
- навчальна діяльність у школі (підручники, мовлення вчителів);
- словники, довідники [6].

На думку А. Богуш, провідним фактором формування мовної особистості в ранньому, дошкільному та шкільному віці є мовленнєве середовище, в якому дитина виховується, навчається, розвивається, відбувається її соціалізація [2].

Карпатський регіон привертає увагу науковців як середовище, в якому мовлення мешканців даного регіону підпадає під вплив діалектного середовища.

У цьому контексті заслуговують на увагу погляди С. Русової стосовно діалектної мови. Вона зазначала, що до дитячого садка діти приходять зі своїм діалектом, тільки за допомогою діалекту вони можуть виявити свої почуття, свої спостереження. І навчати дітей літературної мови потрібно поступово. «Раптово відривати дитину від її хатньої мови було би для неї болісним процесом і цілком непедагогічним методом навчання мови. У дитячу свідомість нові вирази, нові слова треба вводити поступово й не надуживаючи їх уваги. Щоб дітей безболісно перевести з діалекту на літературну мову, треба їм багато оповідати, читати літературні твори, задержуючись на тих словах, що в місцевому діалекті звучать інакше», – зазначає С. Русова [7, с. 13].

Про важливість опрацювання різних питань, пов'язаних із розвитком і функціонуванням діалектної мови, у своїй праці говорить і Т. Громко [3]. Автор наголошує, що, на відміну від радянської методики, яка прищеплювала учням навички літературної мови, усуваючи негативний вплив місцевих говірок на усне і писемне мовлення учнів, сучасна методика вивчення української мови повинна сприяти формуванню у школярів високої загальномовної ерудиції. У цьому відношенні дослідниця надає важливе значення опрацюванню різних питань, пов'язаних із розвитком і функціонуванням діалектної мови [3].

Практика показує, що мовлення мешканців гірських районів Карпатського регіону підпадає під вплив діалектного полікультурного середовища. Молодші школярі, які є частиною цього середовища, приходять до школи, як в усному, так і писемному мовленні досить часто вживають діалектні слова. Тому вчителю необхідно помічати діалектні помилки в мовленні учнів, тактовно їх виправляти, навчаючи нормам літературної мови, й водночас учити молодших школярів правильного й доцільного користування діалектною лексикою рідного краю, оскільки народна мова є одним із джерел літературної мови. «Місцева говірка міцно єднає людину з рідним краєм, родиною, звичаями. Тому й нині, в час повсюдного оволодіння в школі нормами літературної мови, діалекти живуть», – зазначає Л. Мацько [5, с. 29–30].

Саме тому невід'ємною частиною словникової роботи в початкових класах гірського регіону, на нашу думку, повинна стати робота над діалектизмами. Вчителі повинні тактовно і наполегливо долати діалектні помилки у мові дітей (фонетичні та граматичні) і водночас прищеплювати їм любов до живого народного слова, вчити доречно і доцільно використовувати діалектизми у тексті. Адже лексичні діалектизми надають живій розмовній мові образності, виразності, специфічного колориту. Виконуючи комунікативні функції, діалектна мова несе етнопедагогічне навантаження. Через народну мову здійснюється взаємодія між поколіннями, виховується шанобливе ставлення до батьківського слова.

У методиці навчання української мови в початкових класах подано основні напрями словникової роботи, а саме:

- 1) збагачення словника, тобто засвоєння нових слів та нових значень слів, що раніше учням були не відомі;
- 2) уточнення словника, тобто поглиблення розуміння вже відомих слів, з'ясування відтінків у значенні між синонімами, добір антонімів, аналіз багатозначності;
- 3) активізація словника, тобто використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення, засвоєння сполучуваності слів з іншими словами, використання їх у конкретному тексті;
- 4) вилучення нелітературних слів, які вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошуванні та вимовлянні слів [6, с. 327].

Методика початкового навчання української мови налічує чимало прийомів ознайомлення учнів з новим словом і його значенням: демонстрування предмета чи малюнка (для слів із предметним значенням); з'ясування значення слова за тлумачним словником; використання контексту; добір синонімів; добір антонімів; добір до слова родової назви або до родової назви – окремих його видових назв; пояснення слова з опорою на його видову чи родову ознаку; морфемний або елементарний словотворчий аналіз; етимологічний аналіз; переклад слова іншою мовою, яку знають учні даного класу [6, с. 327].

Традиційні методи і прийоми розкриття лексичного значення слів в умовах діалектного мовленнєвого оточення гірських районів Карпатського регіону набувають нових відтінків — максимального наближення до народних джерел, до родини учнів.

Опрацьовуючи діалектні слова, вчитель початкової школи повинен враховувати вікові особливості школярів молодшого віку, де домінуючим є наочно-образне мислення. Використовуючи сучасні засоби унаочнення, можливості ІКТ в початковій школі, вчитель може підготувати необхідний матеріал (зображення предметів), які в їхній місцевості мають іншу назву від літературної.

Для кращого запам'ятовування літературного слова можна запропонувати школярам роботу із таблицею на розрізнення літературних і діалектних слів. Наприклад:

Афини — чорниця.
Мешти — туплі.

Блюзка — кофтинка.
П'єц — піч.

Гачі — штани.
Склеп — крамниця.

Дзбанок — горщик.

Такі таблиці доцільно складати під час вивчення іменника (*ватра – багаття, кила – центнер, клевець – молоток*), прикметника (*моцний – сильний, марний – худий, збавлений – зіпсований*), дієслова (*вздріти – побачити, вінчувати – вітати, завити – обгорнути*). У подальшому зібрану діалектну лексику можна систематизувати за тематикою: «Одяг», «Страви», «Рослинний і тваринний світ», «Предмети побуту», «Риси характеру» та ін. Дана робота сприяє засвоєнню учнями літературної норми вживання слів, збагачує словниковий запас, виховує любов до краси рідного слова.

У 4 класі, на нашу думку, доречним було б створення школярами словничка «Мова нашого села». Під керівництвом учителя учні фіксують слова, які діти чувають у повсякденному житті, та добирають їм літературні відповідники. Основою для підбору даного матеріалу слугує вивчення не тільки освітньої галузі «Мови і літератури», але й таких освітніх галузей, як «Природознавство», «Мистецтво», «Технології», «Суспільствознавство».

Важливо дати усвідомлення школярам, що мова, якою розмовляють їхні бабусі та дідусі, батьки, близькі родичі, не є чимось поганим чи менш вартісним. Вчителів варто продумувати такі види роботи, які б показали учням, що народна мова є одним із джерел поповнення літератури.

У цьому напрямі ефективним є спостереження над функціонуванням у мові художніх творів, що вивчаються на уроках літератури, власне, говірок місцевості, у якій проживають діти. Тут велику цінність, на нашу думку, має використання на уроках літературного читання читанки «Рідний край» [4]. Читаючи твори, діти мають можливість знайомитися з лексикою письменників рідного краю, чути «милі» своєму слухові слова: ватра (вогнище), бартки (маленькі сокири), ватаг (старший вівчар), кругляк (дерев'яна колода), ковбчик (відрізана частина колоди), бесага (торба, мішок), кичеря (галявина), дедьо (батько, тато) та інші.

На наше переконання, вивчення учнями місцевої діалектної лексики Карпатського краю сприятиме збагаченню словника молодших школярів лише за умови, якщо дана робота буде проводитися постійно і систематично.

ВИСНОВОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, збагачення словника молодших школярів гірських районів на основі зіставлення літературних та діалектних слів допоможе дітям краще зрозуміти значення слів рідної мови, розширить їх кругозір, розвиватиме зацікавленість до вивчення мови, історії, звичаїв, побуту українського народу та сприятиме усвідомленню себе як носія культури тієї території, вихідцями якої вони є.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці системи творчих вправ із використанням лексичних діалектизмів з метою розвитку образного мовлення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Баранов М. Т. Приемы обогащения словаря учащихся / М. Т. Баранов, В. Е. Мамушин. Вопросы изучения русского языка в восьмилетней школе. М., 1962. 184 с.
- [2] Богуш А. Формування мовної особистості в полікультурному середовищі Прикарпаття. Гірська школа Українських Карпат. 2008-2009. № 4–5. С. 101–104.
- [3] Громко Т. Методика вивчення діалектної лексики в школі. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Філологічні науки. 2008. Вип. 80. С. 271–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2008_80_38
- [4] Костів М. І. Читанка. Рідний край: для учн. 3–4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М. І. Костів, С. В. Коцюбинська, І. М. Левицька. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2009. 196 с.
- [5] Мацько Л. І. та ін. Стилистика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько: За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк., 2003. 462 с.
- [6] Методика навчання української мови в початковій школі: [навч. посіб.] / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
- [7] Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання. Дошкільне виховання. 1992. № 2–3. С. 13–17.
- [8] Сас О. Лінгводидактична спадщина Є. І. Тихеевої у збагаченні словника дітей дошкільного віку. Молодь і ринок. 2014. № 6. С. 41–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_6_10
- [9] Ушинський К. Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає. Вибр. твори : В 2-х т. К. : Радянська школа, 1983. Т. 2. 359 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Baranov M. T. Pryemy obogashheniya slovarja uchashhykhsja (Enriching the students' vocabulary) / M. T. Baranov, V. E. Mamushyn. Voprosy yzuchenyja russkogho jazyka v vosmyletnej shkole. M., 1962. 184 s. (in Russian)
- [2] Boghush A. Formuvannja movnoji osobystosti v polikulturnomu seredovyshhi Prykarpattja (Formation of the linguistic personality in the multicultural environment of the Carpathian region). Ghirsjka shkola Ukrajinsjkykh Karpat. 2008-2009. № 4–5. S. 101–104. (in Ukrainian)
- [3] Ghromko T. Metodyka vyvchennja dialektnoji leksyky v shkoli (Methodology for studying dialectal vocabulary at school). Naukovi zapysky [Kirovohradsjkogho derzhavnogho pedaghochnogho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser.: Filologichni nauky. 2008. Vyp. 80. S. 271–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2008_80_38 (in Ukrainian)
- [4] Kostiv M. I. Chytanka. Ridnyj kraj (Reader. Homeland): dlja uchn. 3–4 kl. zagaljnoosvit. navch. zakl. / M. I. Kostiv, S. V. Kocjubynsja, I. M. Levycjka. Ivano-Frankivs'k : Symfoniya forte, 2009. 196 s. (in Ukrainian)
- [5] Macjko L. I. ta in. Stylistyka ukrajinsjkoji movy (Stylistics of the Ukrainian language) : Pidruchnyk / L. I. Macjko, O. M. Sydorenko, O. M. Macjko: Za red. L. I. Macjko. K.: Vyshha shk., 2003. 462 s. (in Ukrainian)
- [6] Metodyka navchannja ukrajinsjkoji movy v pochatkovij shkoli (Methodology of teaching Ukrainian in elementary school) : [navch. posib.] / za nauk. red. M. S. Vashulenska. Kyjiv: Litera LTD, 2011. 364 s. (in Ukrainian)
- [7] Rusova S.F. Novi metody doshkiljnogho vykhovannja (New methods of preschool education). Doshkiljne vykhovannja. 1992. № 2–3. S. 13–17. (in Ukrainian)
- [8] Sas O. Lingvodydaktychna spadshhyna Je. I. Tykhejevoji u zbagachenni slovyka ditej doshkiljnogho viku (Lingvodidactic heritage of E. Tikhayeva in the enrichment of the vocabulary of preschool children). Molodj i rynek. 2014. № 6. S. 41–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_6_10 (in Ukrainian)
- [9] Ushyns'kyj K. D. Ridne slovo (Native word). Knyzhka dlja tykh, khto navchaje. Vybr. tvory: V 2-kh t. K. : Radjansjka shkola, 1983. T. 2. 359 s. (in Ukrainian)

Рецензент: Луцан Н.І., доктор педагогічних наук, професор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»